

Ива Г. ТЕШИЋ*
Институт за књижевност и уметност
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 30. 9. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ О ХРВАТСКОМ ПРИМОРЈУ**1

Циљ рада је да укаже на стилске, поетске и поетичке специфичности Црњанских текстова посвећених хрватском приморју, који су остали на маргини ауторове путописне делатности.

Кључне речи: Милош Црњански, путописне репортаже, хрватско приморје, Наше плаже на Јадрану, Јадранско море.

Истраживање Црњанских текстова о хрватском приморју не подразумева само причу о једном од највећих путника српске књижевности, већ истовремено и о Милошу Црњанском као новинару. Током бављења журналистиком, Црњански је написао велики број путописа и репортажа², а у разговору са Бранимиром Ћосићем открио је да бављење новинарством не сматра маргиналном делатношћу у односу на литерарну, већ управо супротно – тврдио је да су и једна и друга подједнако важне: „Исто толико колико се осећам књижевником, осећам се и новинаром [...] Сматрам да је новинарство једини посао достојан правог књижевника и да му ни најмање не смета” (Ћосић 1931: 81; 85).

Записи Милоша Црњанског тематски везани за хрватско приморје представљају путописне репортаже које су објављиване у периодичним публи-

---

* megalofroneo@gmail.com

¹ Синтагма *хрватско приморје* није ауторска конструкција, преузета је из бедекера *Наше плаже на Јадрану* („Пре је било највише Чеха на обали Хрватскога приморја, а ове године највише је било Аустријанаца, па тек после Чеха, затим Немаца” (Црњански 1995б: 424)).

² Црњански је слао репортаже из Војводине, затим са пропутовања кроз јадранско приобаље, са Крфа, из Немачке, а био је чак у служби ратног репортера, који је југословенску јавност извештавао о Шпанском грађанском рату. И касније, током боравка у емиграцији, писац је радио као дописник листа *El economist* (штампаном у Буенос Ајресу), шаљући извештаје о друштвено-политичким и економским приликама у Британији.

кацијама *Времену*, *Политици*, *Јадранској стражи* и *Turističkom Lloyd-у*. Реч је првенствено о пригодним текстовима насталим са циљем да се извести о проблемима у јадранском приобаљу, односно да се популаризује путовање по приморском делу тадашње Југославије, што је, између осталог, представљало део државне стратегије у којој су учествовали и наши писци³.

И *Политика* и *Време*, чији је сарадник био Милош Црњански, „имали су значајну финансијску потпору од владе за слање новинара у обилазак државе, нарочито приморја, које је [...] нудило велики туристички потенцијал, а било је готово [...] потпуно неискоришћено” (Дувњак Радић 2021: 63). Путописне репортаже публиковане у дневној штампи током 20-их година XX века⁴ претежно су везане за тзв. домаће просторе⁵, а писање о приморским крајевима представљало је својеврстан начин освајања (већини читалаца) непознатих крајева земље, али је уједно имало улогу симболичког интегрисања, односно снажења осећаја јединства и наднационалне снаге. Отуда и Црњансково подвлачење значаја чињенице да наша земља има излаз на море: „Судбина нашег народа друга је, откада је ослободио своје море Јадранско, у то треба да смо дубоко уверени” (Црњански 1995б: 419).

Црњански је 1923. године у *Политици* објавио серију текстова са наднасловом „Кроз Далмацију” („Шибеник”, „Корчула”, „Водопади Крке”, „Сплит”, „Каштела и Трогир”, „Хвар”, „Дубровник”, „Чеси у Далмацији”), а наредне, 1924. текстове који су везани за северни део Јадрана и обједињени наднасловом „Извештаји са приморја” („Острво Раб”, „На рибању с месецом”, „Убиство Ријеке”, „Амор у Цриквеници”, „Гробље наших бродова”, „Ријека”); 1931. и 1932. у *Времену* се појавило неколико репортажа са Јадрана („Алем, драги камен Шибеника”, „Приморје под сунцем”, „Раб под Велебитом”, „Омишаљ”, „Врбник др Динка Витезића, Тринајстића, дон Дика Гршковића”, „Прстен на врх бојног копља”, „Туноловка”), а 1934. у *Turističkom Lloyd-у* објављени су текстови „Сењ” и „Јадран, најлепше море на свету”.

На иницијативу Туристичке организације Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Црњански је 1927. ангажован да упозна своје сународнике са ја-

³ ПЕН центар је 1930. године, у сарадњи са Друштвом за саобраћај путника и туриста у Краљевини Југославији, организовао путовање писаца по приморју, а њихове белешке са путовања прво је објавио *Српски књижевни гласник*, да би касније биле публиковане у засебној књизи под насловом *Наши књижевници на Јадрану*.

⁴ Важно је подсетити да овај тип текстова није био маргиналан ни за читалачку публику нити за уредништво часописа. „У хијерархији новинарских жанрова и чланака у дневном листу *Политика* двадесетих и тридесетих година прошлог века, новинарски путопис заузима важно место у првој половини новина, међу значајнијим текстовима, намењеним интелектуалцима и образованој читалачкој публици. одмах после спољне и унутрашње политике (а понекад и паралелно с њима)” (Дувњак Радић 2021: 58). Може се чак приметити и фаворизовање путописа домаћих писаца, од којих су поједини штампани на првим странама (Црњански текстови „Море, море...” и „Јадран, море српске историје” излазе на првој страни *Времена*).

⁵ Слађана Јаћимовић напомиње како су и новинска и уметничка путописна репортажа доживеле замах током 20-их година XX века, те да су у штампи махом објављивани написи са путовања кроз Србију (најчешће кроз јужну и тзв. Стару Србију). Треба имати у виду да „Ниједна књижевна епоха, ни пре а ни после авангардног раздобља, није дала толико страница путописне прозе, нити тако уметнички успешних путописа” (Јаћимовић 2005: 30).

дранском обалом од Сушака на северу па све до Котора и Будве на југу. Одговарајући на захтеве редакције, али и на државне потребе, Црњански пише туристички водич *Наше плаже на Јадрану*, који је објављен исте године у Јадранској библиотеци, у издању Јадранске страже. У једном од текстова из серије „Кроз Далмацију”, писац објашњава сврху и основну интенцију својих репортажа: „Моје белешке су написане нарочито онима, који не знају наше јадранске обале, путницима, великој маси, која би требало из наших крајева да сиђе на Јадран овог лета. Ипак ћу писати и за оне, који су жељни практичних обавештења, описа, у којима се виде румене стене у мору, бескрајни видици, скривени манастири, слапови река и плава острва зарасла маслином” (Црњански 1995б: 43).

Путујући дуж јадранске обале (кроз Краљевицу, Сушак, Ријеку, Цриквеницу, Сењ, Макарску, Шибеник, Сплит, Дубровник, око острва Раб, Брач, Шолта, Хвар, Корчула, Мљет, Шипан, Лопуд, Локрум, Крк, Вис, Лошињ, чак и кроз континентални далматински крш, приликом обиласка водопада Крке), Црњански износи разноврсне податке о местима које походи: описује крајолике, али читаоцима, потенцијалним туристима, пружа и подробне извештаје о томе да ли су плаже пешчане или камените, да ли је летовалиште погодно за породични одмор или забаву, даје предлоге где је повољно одсести, чак износи и статистичке податке о посећености места и хотела, о националности гостију, о просечним температурама ваздуха, затим о географском положају и околини, о томе како места изгледају у различито доба дана и кроз годишња доба (дању, ноћу, зими, лети).

Иако су махом у питању информативни подаци, Црњански увек пружа и један сажети културно-историјски осврт, помињући локална предања, историјске чињенице, архитектуру посећених простора, при чему је упечатљиво да су су цркве незаобилазни детаљ којем увек посвећује пажњу. Поред тога, овај итинерер као прилог садржи и фотографије, које допуњавају текст и представљају својеврсни документ, сведочанство са путовања.

Уз фасцинацију морем, присутну у готово свим репортажама⁶, писац инсистира на неупоредивим лепотама Јадрана, којима не могу да конкуришу ни најлепше обале света, чак ни њему посебно драга Италија: „ма колико ја волео, лично, Италију, зар не могу поставити, с правом, питање: није ли узалуд сав труд, сав напор, сав трошак учињен да се реши криза италијанског, јадранског туризма [...] Та обала, крај све, за мене интересантне лепоте лагуна, далеко заостаје за далматинском, и ма колико ја обожавао Венецију, [...] она остаје [...] са својим каналима и блаиштем [...] скоро неиздржива” (Црњански 1995б: 538) (подв. И. Т.).

⁶ *Наше плаже на Јадрану* започињу речима: „Море, сиње, безмерно, плаво море има моћ божанску. Из њега је све постало” (Црњански 1995б: 419), а својеврсну апотеозу мору можемо ишчитати у рефренском понављању реченица: „Море храни. [...] Море слави. [...] Море теши. [...] Море учи храбрости и скромности и тишини душе. [...] Море учи љубави. [...] Где има мора има и Бога. [...] Море значи богатство и лепоту”, да би се закључило како је „Наше море, Јадран, најлепше море на свету. [...] Нигде му равна нема” (Црњански 1995б: 450).

Црњански истиче и предестинираност наше обале Јадрана, предвиђајући јој велике успехе у туризму: „наша је обала, и по лепоти, и по климатичности, и по балнеолошким приликама, заувек, предестинирана. [...] За развитак нашег туризма, мора бити та свест да смо, по некој дубокој, вековној одређености, по вољи саме природе, ми власници најлепшег приморја, Јадрана, најлепшег мора на свету, и да нам то намеће оптимизам, али и дужности” (Црњански 1995б: 538). Јер „Наша обала на Јадрану лепша је од свих морских обала и наша купалишта и летовалишта треба да постану, па и постају, онај крај наше земље који највише волимо, његовог Сунца ради, његових вртова ради, његовог руменог Месеца, ради његових звезда, ради његових летњих дана врелих као пешчана пустиња и ради његових пролетних ноћи чистих и дубоких као плава небеса” (Црњански 1995б: 419).

У жанровском смислу, Црњански написи о хрватском приморју спадају у новинске путописне репортаже, које, иако су прилагођене објављивању у дневним новинама, нису, речима Владимира Гвоздена, „књижевно инфериорни текстови” писани „успутно” и не садрже „плитке опсервације о ефемерним стварима свакидашњице” (в. Гвозден 2011: 246). У неким од текстова сабраних у туристичком водичу *Наше плаже на Јадрану* можемо уочити присуство уметнички инфериорног, боље речено мешавину високоестетског и тривијалног⁷, што је схватљиво, с обзиром на то да је писац морао испунити захтеве форме бедекера, који треба да буде пре свега информативног, а не уметничког карактера. Ипак, и када пише по задатку, одговарајући на тадашњу потребу да се читаоцима приближе мање познати, тачније непознати, крајеви, писац односи превагу над новинарем.

Препознатљивости Црњансковог стила откривамо у поетским пасажима и њему својственим стилско-језичким конструкцијама – у коришћењу набрајања („плави зидови, беле завесе, ситни доксати, старе капије” (Црњански 1995б: 424); „Пред нама, над водом, вртови, палме и маслине, зеленило брда и руменило кровова” (Црњански 1995а: 188); „Зеленило и виногради, раштркане куће, старци на обали, мало даље, у шумицама, доминикански манастир, то је Бол” (Црњански 1995а: 197); „Плава боја што љуља брод, рибарске мреже, једна огромна боја, два-три галеба што пливају на грудима, маслине, кућице, ситни кровови, црквица као разрушена кула, иза ње небо, виногради и брда” (Црњански 1995а: 197); „Руменило над манастиром, кровови, жута пруга, Сунце” (Црњански 1995а: 199); у поређењима: „Море,

⁷ Године 1927. појавила су се у штампи два критичка осврта на *Наше плаже на Јадрану*. У приказу објављеном у *СКГ* наглашено је како је у питању „пропаганда за наше море”, заправо књига која обилује обавештењима уоквиреним лириком, остављајући утисак да је посредни „низ скраћених путописа” (Миљковић 1927: 388). Скретање пажње на присуство лирских елемената (несвојствених једном информативном приручнику) налазимо и у тексту публикованом у *Илустрованом листу*, где је истакнуто како је Црњансков бедекер исказан „кроз једну чаробну и лаку песничку визију, отмену и крепку, чврсту као хриди и лаку као пена нашега Јадрана”. Аутор који потписује овај приказ забележио је о *Нашим плажама на Јадрану* и следеће: „Књига информативна, каква на другим језицима и не улази у књижевност, постала је, изашав из чаробничких руку г. Црњанског, збирка одломака за читанке и хрестоматије, из којих ће омладина учити како се пише мајсторска проза и како се воли своје копно и своје море. Нарочито своје море, Јадранско” (Библиофил: 1927: 5).

непрекидно, најежено, пуно бора, трепери као да под њим све рибе играју и скачу” (Црњански 1995б: 422); „дивне борове шуме, хладовите и меке од опалих игала, као песак” (Црњански 1995б: 428); „То је врло лепо мало Селце, чисто као девојчица, јако детињасто, пуно радосних игара” (Црњански 1995б: 424); у епитетима („небо дубоко и арапски плаво”, „румена острва”, „пучина модра и зелена”, „питома, питома Малинска”); у коришћењу инверзије приликом атрибуције (у синтагмама „у води дубоко зеленој”, „тамне шуме босанске”); у описима („Сва је ова обала само једно витко и дивно, уморно и осетљиво тело, што се разголићило мору, у полукругу сивог и руменог стења и белог снега на планинама” (Црњански 1995а: 187); „Нема ничега, стотинама километара на лево или десно, што није провидно, пуно ваздуха и небеса” (Црњански 1995а: 186); „Море, брда над Цавтатом и небо су три свиле, три плаве боје, из којих се губи румен” (Црњански 1995а: 212); „Ту се под жбуњем крије море, као језерце, у смеху плавих глицинија и жутом кикотању приморских макова. Из жбуња се дижу само звоници међу ласте, што трепере у ваздуху” (Црњански 1995б: 437).

Присуство поетских елемената у својим путописним извештајима писац је и сам најавио, објашњавајући да ће, осим на подстицање доласка на Јадранско море, писање усмерити на описивање румених стена, бескрајних видика, скривених манастира, острва и слапова река (в. Црњански 1995б: 43). Изузев поетских, у овим репортажама можемо приметити и поетичке елементе. Суматраистички доживљај југословенских простора најочитији је у „Нашим небесима”, тексту који је објављен у *Времену* 1927, а чији је наслов у сабраним делима из 1995. године искоришћен као наднаслов за серију текстова о Далмацији. У типично суматраистичком маниру, у „Нашим небесима” описан је начин на који се путнику указују предели у „чудној долини прошлости”, која нам „пропушта руку, кроз своје облаке, мекше од праха”, док нам се познати простори указују у мирисима, „у смеху и опадању цветова с воћака”, или „узалудношћу и досадом која гуши” (Црњански 1995а: 165).

Суматраистичке детаље запажамо и у тексту посвећеном Дубровнику, који је најобимнији, али несумњиво и најпоетскији и најемотивнији. О повезаностима, укрштајима, непостојању граница и осећају безграничне љубави и топлине сведочи опис осећања у дотицају са овим градом: „У почетку с неком уздржљивом озбиљношћу, затим са страсним дивљењем, после с веселим уживањем, најпосле са очајном жудњом упознавања до дна, загледао сам, додиривао и наслањао себе на Дубровник, као неко онесвесло, али живо биће, у љубави. И цео дан и целу ноћ налазио сам у њему, оштру и чисту, непролазну лепоту, помешану с морем и небесима лепим, која не слаби и не замара” (Црњански 1995а: 211–212). О Дубровнику је Црњански забележио и следеће: „нисам ни слутио да ћу на нашој обали наћи град који ће ме дубином неба и тишином живота, лепотом биља и ноћних сазвежђа својих, примити. [...] Знам да ћу се до смрти враћати, том старом граду” (Црњански 1995а: 203). Чари тог древног града, који се открива у својим безграничностима, елиминишу и саму помисао на коначност и нестајање: „Море вуче у дубину и меко је, слутња смрти се уопште не јавља” (Црњански 1995а: 210).

Назнаке суматраистичког можемо запазити и приликом доживљаја Хвара, за Црњанског несумњиво најлепшег острва („Свака увала Хвара, свако острво околу, израђено је уметнички. Линије су ведре, прекиди паметни, то је лепота младости земљине. Свуд брда румена трепере над морем, звоници брује надалеко, увале промичу као пећине пуне риба. [...] Између шкоља, види се пучина, глатка, без иједне боре. Камен острва је тада усијан, а вода плава и коврцаста, толико лака, да је сва од пене и небеса” (Црњански 1995б: 442). Опис Хвара можемо читати као неку врсту суматраистичке визије, у којој се острво дуплира, претварајући се у нешто ваздушасто, дематеријализовано, што се успиње ка небу: „Над острвом Хваром, напољу, у пучини, плови дуг облак, под њим се издужио румени Хвар, тако да је облак само сенка на небу. Два Хвара плове тако, један је земља и стење, други је ваздух. Румени Хвар у води и плави, потамнео Хвар у ваздуху” (Црњански 1995а: 185).

У путописним репортажама са хрватског приморја запазићемо и текстове у којима изостају лирски елементи, а претеже усмереност на актуелне дневно-политичке догађаје. Ангажованост је најочитија у написима везаним за Ријеку. Ријека је, између осталог, и једно од одредишта Црњанскове младости, тако да не чуди присуство емотивног тона у запсима из највећег града Кварнерског залива. У четири наставка, под индикативним насловом „Убиство Ријеке”, читамо о стању у овом граду, који су италијанске власти присвојиле, претворивши га у једно од фашистичких упоришта, у којем влада страх („По улицама сви се боје” (Црњански 1995б: 56)) и у којем је постало срамота бити Хрват и говорити хрватски, јер „на Ријечи тај језик говоре још само пиљарице и праље” (Црњански 1995б: 51). Иако није посетилац нити туриста, већ неко ко је живео на том простору, Црњански Ријеку доживљава као страну, „непознату варош” (Црњански 1995б: 51): „Та Ријека, ту доле, није ни град војника, нити је нека италијанска застава забодена пред наше капије, то је једна крпа, коју нам турају у гушу, да нас задаве” (Црњански 1995б: 47). Отуда и резигнирани коментар: „Дубоко волим Италију, и када бих могао, прећутао бих много штошта” (Црњански 1995б: 50).

Црњански упознаје југословенску јавност са неприликама на истарском делу Јадрана и скреће пажњу на незаинтересованост државе, али и неправедну запостављеност ове територије и њених грађана: „Људи су овде запрепашћени нашом попустљивошћу пред Италијанима” (Црњански 1995б: 49); „Највећа наша грешка је, што смо допустили да ријечко питање постане локално [...] јер је њена будућност нужна не само нама, него свим земљама у залеђу њеном” (Црњански 1995б: 57). Говорећи о сиромаштву и беди на који су становници осуђени услед италијанске окупације, Црњански указује на то да су „и ове наше обале [...] жељне интересовања наше јавности” (Црњански 1995б: 105), због чега апелује на заузимање става и на побуну: „Да још једном станемо пред свет, као браниоци живота, трговине, промета целе средње Европе” (Црњански 1995б: 57).

Отворени позив надлежнима да се укључе у решавањање проблема присутан је и у једном од извештаја из Далмације, у којем Црњански упозорава на чињеницу да су Чеси купили готово целу далматинску обалу. Писац жели

да алармира јавност, да укаже на могуће последице нехата надлежних, а не да подстиче непријатељски став према Чесима, стога своје оглашавање има потребу и да оправда: „Не мислимо да поведемо неку кампању против наше браће Чеха, али морамо мало да ударимо у бубањ опасности. [...] Сви су хотели [...] заузети само за Чехе. Реклама, преписка, све је на чешком. Скоро сва земљишта и куће купљене су. При томе они се не мешају са нашим него се затварају” (Црњански 1995б: 45).

Приликом извештавања о неприликама у појединим приморским местима, Црњански није само репортер, у његовим записима уочавамо и неприкривену емотивност. Он је забринут и дубоко емпатичан када пише о осиромашености ријечног краја, о беспослици и очају људи који му се јадају. Описујући тежак положај рибара, чији се говор састојао „од непрекидног јаукања” (Црњански 1995а: 173) и који су свесни да ће „до смрти, и они и њихова деца и њихове погрбљене жене, јести поленту”, Црњански закључује како су од муке „Људи (су) овде неосетљиви као камен”, да би дубоко дирнут њиховом егзистенцијалном бедом, текст закључио речима: „У очима ми се купе сузе” (Црњански 1995а: 176).

Поред емотивности, емпатије и социјалне ангажованости, у Црњанским извештајима уочавамо и присуство необичних корелација. Ако узмемо у обзир тврдњу да путописна књижевност, како бележи Марија Тодорова у књизи *Имагинарни Балкан*, „истовремено ствара или измишља стварност” (Тодорова 2006: 235), можемо закључити да Црњански своје путописне извештаје, између осталог, креира и помоћу својеврсних аналогичности са оним што је њему, као писцу и вечитом путнику, блиско. Приликом описивања хрватског приморја, указано је на сродности са европским или светским градовима и знаменитостима. У свему томе чини се необичним упућивање на сличности са пределима који писцу јесу познати, али никако не могу бити и домаћим читаоцима.

Тако читамо да је „Хвар наша Мадера”, да је „Зима (је) на Хвару као што је на Корзици, на Крфу и Сицилији” (Црњански 1995б: 442), затим да је Макарска „Норвешка у плавој води југа” (Црњански 1995б: 440), Брач је „Комад Норвешке на плавом југу” (Црњански 1995б: 440), а „Наше Приморје на крајњем северном заливу Јадранског мора, лепо је као нека топла, јужњачка Норвешка” (Црњански 1995б: 542); о далматинским насељима забележено је да „имају нечег херојског и каменитог у себи, као јужнофранцуске” (Црњански 1995б: 431); крајолик Корчуле наликује на океански: „Пејсаж, да није силних агава и вињага, као на Атлантику” (Црњански 1995б: 445), док су „Таласи дубровачких обала, зором и вечером, истих (су) боја као таласи око Крфа” (Црњански 1995а: 206), а „Под палмама хотела Империал може се живети животом француских летовалишта [...] зими сунчати се као на некој сицилијанској тераси” (Црњански 1995б: 446); за видиковац изнад Сплита, Црњански ће записати да је такав видео само код Перуђе („Само пред Перуђом, с брда Субасија [...] видео сам сличне видике” (Црњански 1995а: 185)), а за Далмацију, која оставља посебан утисак („Осветљења Далмације су највиша уметност. Данима, недељама, месецима би се могло стајати не-

помично и без речи гледати”), забележиће: „Оштрина Далмације је највећа чистота у Европи. У њој су Швајцарска и Тоскана, утонуле у море. Алпи су сишли на Јадран” (Црњански 1995а: 188).

Једино су приликом описа манастира Крка, кроз компарације са Косовом и Овчар бањом, успостављене паралеле са оним што домаћем читаоцу није непознато. На путу ка водопадима Крке, Црњански записује: „Онај ко је из Србије, мислио би овде да се спушта некуда око Прокупља. [...] Сердар Стојан Јанковић појављује се у памети, у десетерцу” (Црњански 1995а: 180). Не само крајолик, који подсећа на јужносрбијански, већ и изглед цркве намеће аналогије: „Изненада, овако далеко од Овчарске клисуре, плаво кубе наше цркве” (Црњански 1995а: 182), али и приче везане за историјат манастира: „Разуме се да је предање о свему томе неизвесно, али је цео овај крај пун косовских веза” (Црњански 1995а: 183).

Осим компаративних и асоцијативних корелација, у Црњансковим репортажама присутна је и необична хронотопија. Приликом описивања неког места, аутор даје ретроспективни осврт, не заобилазећи да помене остатке разних историјских периода. На пример, описујући Раб, забележиће: „Историја Раба пуна је тешких и сјајних столећа, кроз која се ређају Римљани, Авари, Хрвати па и Венецијанци. [...] Само свилоног и шареног трага Турака, није овде остало” (Црњански 1995б: 427). Чини се да је посредни нека врста путописне археологије – у сусрету са приморским просторима, Црњански активира и реконструише прошлост, која искрсава налик слојевима палимпсеста, у којима се препознају трагови римског, старогрчког, средњовековног, млетачког, турског раздобља. Пишући о седам Каштела, писац у неколико реченица сажима историју, враћајући се пет векова унатраг: „Кад су Млечићи око год. 1420. узели ово приморје, подарише својој господи земље, али с тим да зидају ту градове. Тако се сазидаше Седам Каштела. Пре њих су ту негде двори престонице хрватских краљева, а још пре тога насеље ветерана Калигулиних” (Црњански 1995б: 437). На сличан начин описан је и Сењ⁸: „Познат још у римско доба, Сењ је на гласу кроз целу средњовековну историју хрватску. Од год. 1380. кад су га Млечићи својом ратном флотом спалили [...] Током XVI века тек, постао је страхан град ускока [...] Краљ Матија звао их је одбрамбеним зидом Далмације, Рудолф II једином тврђавом у држави, а папа Гргур XIII „васкрслим Макабејцима”. Кад су настала мирнија времена, и кад је за Марије Терезије и Јосифа II и тај предео постао трговачки крај Приморја, свршило се опет по наш живаљ трагично” (Црњански 1995б: 542)

Присуство оваквих реминисценција у путописним репортажама несумњиво открива ерудицију њиховог творца. На широко знање авангардних путописаца, које је уткано у њихове путничке записе, скренула је пажњу

⁸ Анализирајући елементе херојског и југословенског култа присутне у Црњансковом тексту о Сењу, Б. Чолак указује на пишчеву селективност у овој путописној репортажи, истичући да је Црњански више пажње посветио јуначкој прошлости него опису града: „Премда је Сењ репрезентовао јак трговачки, културни и поморски центар, српски писац готово овлаш прелази преко ове његове историје, и пажњу превасходно усмерава на култ јунаштва, тачније одбрамбену улогу коју је град вршио у својој ратној историји” (Чолак 2013: 214).

Слободанка Пековић, истакавши како су путописи И. Секулић, Ј. Дучића, С. Винавера, Р. Петровића и М. Црњанског препознатљиви по неговању лепоте исказа, стила и мисли. То су били „путописци у чијим се путописима опште знање историје, политике, културе или уметности подразумевало. Њихови су путописи пример генерацијске високе образованости и поликултуралности” (Пековић 2001: 23).

У одабиру детаља на које усмерава пажњу, осим широке ерудиције, огледају се, између осталог, и стваралачка опредељења аутора. Као путописац, Црњански нас у својим репортажама упознаје са најразличитијим појединостима везаним за приморске крајеве, описујући: „Шаренило и озбиљност тог сиромашног али бујног Приморја, пуног манастира у којима наилазите на крстове пренесене са Косова, на мач цара Уроша и епитрахил св. Саве, пуног маслинових шума, тишине и цвркута птица, старих турских зидина и гробова, сребрних, сердарских тока, млетачких дворова, римских рушевина из којих цвате лимунови, плавих глицинија, бадема и жутих једара што дрхте од ветра, као лептирови над водом” (Црњански 1995б: 44).

Црњански пружа културно-историјски, културолошки, политички контекст, не задржавајући се само на пописивању и описивању виђеног. Поред тога што учествује у промоцији јадранске обале, он наступа и као путописац, али и као репортер који обавештава југословенску јавност о проблемима које затиче на терену, бивајући врло критичан и исказујући неприкривене ставове према актуелној ситуацији.

У овим записима нема оних лирских уобличавања, пренаглашености ауторског ја и изостанка реалистичности, односно удаљавања од стварносног, која су била предмет спора са Марком Царем⁹. Међутим, у овим путописним репортажама наилазимо на стилске, поетске и поетичке елементе својствене Милошу Црњанском. Уколико се ослонимо на Дучићево диференцирање књижевног и неуметничког путописа, које за критеријум узима *принцип естетизовања стварности*, односно преламање стварности кроз пишеву чулну и интелектуалну оптику, можемо извести недвосмислен закључак да су Црњански написи посвећени хрватском приморју, који су остали на маргини његове путописне делатности, и те како уметнички. Иако се оглашава као извештач, Црњански остаје писац са свим стилским препознатљивостима које су му својствене. Заправо, у случају Милоша Црњанског, књижевник је увек присутан, чак и када га природа жанра обавезује на другачији дискурс.

⁹ Полемика са Марком Царем одвијала се у листу *Време* током 1929. године, а повод је био одбијање Српске књижевне задруге (у којој је Марко Цар био рецензент) да објави Црњанско-ве путописе из Италије, касније штампане под насловом *Љубав у Тоскани*. И ова полемика, у ширем смислу, може бити схваћена као сукоб „стarih” и „нових”, односно као сведочанство о смени књижевних парадигми.

ИЗВОРИ

- Црњански 1995а: М. Црњански, *Путописи I*, Београд: Задужбина М. Црњанског, Editions l'Age d'Homme, БИГЗ, СКЗ.
- Црњански 1995б: М. Црњански, *Путописи II*, Београд: Задужбина М. Црњанског, Editions l'Age d'Homme, БИГЗ, СКЗ.

ЛИТЕРАТУРА

- [Библиофил]: „Некоји књижевни послови наших литерата: Једна антологија и један књижевни литерарни Бедекер”, у: *Илустровани лист*, VII/29, 24. VII 1927, 5.
- Гвозден 2011: В. Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940*, Београд: Службени гласник.
- Дувњак Радић 2021: Ж. Дувњак Радић, *Естетика путописне репортаже*, Нови Сад: Културни центар Војводине.
- Јаћимовић 2005: С. Јаћимовић, *Путописи српске авангарде*, Београд: СКЗ.
- Миљковић 1927: Б. Миљковић, „*Наше плаже на Јадрану*”, у: СКГ, књ. XXI/1, 1. мај 1927, 388.
- Пековић 2001: С. Пековић, „Путопис – условљеност жанра”, у: *Књига о путопису*, Београд: ИКУМ, 11–26.
- Тодорова 2006: М. Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Београд: Библиотека XX век.
- Ћосић 1931: Б. Ћосић, *Десет писаца – десет разговора*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Чолак 2013: Б. Чолак, „Сењ Милоша Црњанског: од херојског до југословенског култа”, у: *Acqua alta*, Београд: ИКУМ, 207–224.

Iva G. Tešić

MILOŠ CRNJANSKI ON THE CROATIAN COAST

(Summary)

The aim of the paper is to point out the stylistic, lyric and poetic characteristics of Crnjanski's texts dedicated to the Croatian coast, which remained on the margins of the author's travel writing activity.